

“ՄԵՌՆԻԼԸ ԱՄԵՆԵՆ ԼԱԻ Է”

Գրասենեակի մը մէջ ներկայացուցին զայն ինծի: Անունն իսկ առաջին անգամ ըլլալով կը լսէի:— Պաղտատար աղա Սըրմալեան:

Շուտով մոռցայ իր ներկայութիւնը՝ հոն: Մարդիկ կան որ ուշադրութիւն չեն կրնար գրաւել: Թիկնաթուի մը մէջ, անիկա առարկայօրէն ալ կորսուած կը թուէր: Հասակով պզտիկ, շատ կարճ վիզով, կզակը գրեթէ իր կուրծքին վրայ:

Եւ անոր մեկնումն ալ ուշադրութիւնս չգրաւեց:

Իր երթալէն շատ ետքը միայն ըսին որ անիկա խոշոր հարստութիւն մը ունի, եգիպտական կամ անգլիական դրամով: Երկու հարիւր հազարէ աւելի գին կուտային իրեն: Եւ աւելցուցին ալ որ իրական ազահներու ազնուապետութեան կը պատկանի:

Այս ներկայացումն ալ, սակայն, բաւական չեղաւ որ այդ մարդը հետաքրքրութիւնս շարժէր: Իր կաղապարէն մարդիկ շատ, շատ կան: Ամէն դարուն ալ, ամէն երկրի մէջ ալ բուսած, ապրած են: Իրենց մասին ա՛յնքան շատ բան լսած ենք:

✱

Շարաթ մը՝ գրեթէ՝ անցած էր, կրկին տեսայ Պաղտատար աղան: Այս անգամ փողոցը՝ իր գաւազանին կրթընած, խանութի մը առջեւ: Բարեւեց զիս ձեռքի շարժումով մը: Հազիւ զինք ճանչցայ:

Եւ վերջիչեցի ալ որ այս այն մարդն էր զոր ինծի ներկայացուցած էին որպէս շատ հարուստ եւ շատ կծծի մէկը:

Այս անգամ իրեն լաւ նայեցայ: Վերէն՝ վար:

Տակաւին չէի տեսած ես հարուստ ազահ մը: Իրա՛ւ որ: Կարգացած էի այս տարողութեամբ մարդոց մասին, ճիշդ է: Քրանտական գրականութիւնը, մանաւանդ, հանճարեղ, անզուգական արտադրութիւններ ունի ազահներու եւ ազահութեան վրայ: Մօլիէր, Պալկաք, Էն: Բայց կատարեալ ազահ մը անձամբ չէի ճանչցած տակաւին՝ ամբողջ կեանքիս մէջ:

Ու մարդուկը զիս հետաքրքրեց, իսկոյն: Որպէս ուսումնասիրութեան առարկայ:

— Կ'ուզէ՞ք որ քիչ մը քալէինք, առջարկեցի իրեն:

— Այո՛, պատասխանեց գրեթէ ուրախ արտայայտութեամբ մը:

Նշմարեցի որ Պաղտատար աղա Սըմալեան վաթսուն տարեդարձ վաղուց իր կոնակը անցուցած է: Առնուազն: Ճերմակ մազեր չունէր, իրաւ է, բայց իր մորթը, նոյն իսկ առանց շատ կնճիռի, կը մասնէր իր տարիքը՝ իր տեսակ մը թառամած գեղնութեամբը:

Տարիներու հոլովումը իրեն կուզ մըն ալ տուած էր: Կլոր ըլլուր մը՝ որուն վրայ կը հակի, դէպ ի առաջ, Պաղտատար աղային խոշոր գլուխը: Եւ իր վիզը, ա՛յնքան նեղ, կը պատանքուի, բոլորովին, իր հազուստին օձիքովը:

Եւ այս օձիքը անդոյն, աղտոտ, իւղտոտ: Իր գլխարկը նո՛յնպէս: Գրքպաններուն բերանները, կոճակներուն շուրջերը, այն տեղերը, վերջապէս, ուր իր ձեռքերը կրնային դպիլ՝ իւղ, իւղ, իւղ եւ փոշի:

Իր կօշիկները՝ դեղինով սկսած, սեւով կը վերջանային: Եւ կը զգուշանայի իր շապիկին նայելէ...:

Պաղտասար աղա կեանքի սղութեանէն խօսեցաւ:

Պաղտասար աղա չէր ամուսնացած: Ազգական ալ չունէր: Առանձին էր: Բարեկամ ալ չէր ճարած:

Կ'ապրէր սենեակի մը մէջ, մէկու մը քով: Չափահաս որբ մը: Կ'ուտէր պղտիկ փողոցի մը անկիւնը մեկուսացած կասկածելի ճաշարանի մը մէջ, կէսօրները միայն:

Գրեթէ կէս դար աշխատած էր այս մարդը, իր հսկայ հարստութիւնը կանգնեցնելու համար: Ըրած էր արմտիքի վաճառականութիւն, ներածած էր հաշիշ, եղած էր միջնորդ: Եւ, միշտ չաճած:

Ինչո՞ւ աշխատած էր: Որո՞ւ համար աշխատած էր: Ուզեցի, պահ մը, ասոնք հարցնել իրեն: Բայց ենթադրեցի ալ որ չպիտի կրնար պատասխանել:

Եւ լռեցի:

✱

Ազահը՞:

Ազգաստ մը որ դրամ ունի...:

★

Քանի մը անգամ գրասենեակս եկաւ Պաղտասար աղա, իրաւարանական խորհուրդներ առնելու: Եզիպտոսի մէջ սովորութիւն ունինք մեր այցելուները սուրճով պատուելու: Երբ իրեն սուրճ մը հրամցուցի, իր առաջին այցելութեան, անիկա իր թիկնաթուէն գրեթէ դատկելով.

— Ձէ', չէ', ըսաւ, սարսափահար:

Չկրկնեցի հրաւերս, վախցած, ե'ս ալ: Թէեւ պատուասիրութեանս մէջ պակաս, ո՛չ ալ անտեղի բան չկրցայ գտնել:

Բայց երբ իր երկրորդ այցելութեան կրկին մերժեց սուրճը, ա'յնքան սարսափահար, յարեցի, խնդալով.

— Մեր սուրճին մէջ թոյն չենք դնել, աղա'...:

Մարդուկը նորէն մերժեց: Կը խոստովանիմ որ չէի կրցած, տակաւին, թափանցել անոր բացարձակ մերժումին պատճառին:

Ուրիշ օր մը, նորէն սուրճ հրամցուցի, անյուսահատ: Ան նորէն մերժեց, միշտ դողահար շեշտով մը: Այս անգամ կատակի տալով, իրեն ըսի.

— Կը վախնաք, կը հասկնամ հիմա, որ երբ ես ալ ձեզի այցելեմ, դուք ձեզ ստիպուած զգաք փոխադարձաբար սուրճ մը հրամցնելու ինձի...:

Կարմրեցաւ մարդը: Քրտնեցաւ մարդը: Բայց չկրցաւ պատասխանել...

✱

Մօտ երկու տարի բացակայեցաւ Պաղտասար աղա մեր քաղաքէն:

Այս նոյնմբերին միայն հանդիպեցայ իրեն, երբ դրամատունէ մը կ'ելլէր:

Ձիս տեսնելով ուրախանալու ձեւ մը առաւ:

Ընկճուած արտաքին մը ունէր: Ըզգալիօրէն աւելի ծերացած գտայ զինքը: Կուզը աւելի ցցուած: Դէմքին մորթը աւելի կաշիացած, աւելի դեղնած, թէեւ չէր կրնար ծածկել էապէս մտատանջ մարդու մը ներքին տառապանքները: Չարնուած մէկու մը երեւոյթը առած էր Պաղտասար աղա:

Իր հագուստները, իր գլխարկը չէին

փոխուած, միայն:

— Հիւանդ էք, աղա՛, հարցուցի իրեն քաղաքավարական կարեկցութեամբ մը:

— Ո՛չ... երբե՛ք... բողոքեց ան, ինքզինքը քիչ մը շտկելով:

Քաղցինք, միասին, պահ մը: Մեծ չէնքի մը առջեւ կանգ առաւ: Դրան վերայ գրուած կար The Anglo-Egyptian Bank:

— Եւ գործերը ի՞նչպէս են:

Բայց զզջացի հարցնելու: Քիչ մընաց պիտի լար: Ա՛յնքան տխուր երեւոյթ առաւ: Ըսի, մտքէս, չըլլայ գետին իյնայ հիմա: Եւ աչքերուն նայեցայ, ուղղակի, զինք արթնցնելու համար:

Պաղտասար աղա պզտիկ լուծեմէ մը յետոյ յարեց, զժրախտ մարդու մը չեղտամովր:

— Անգլիականին անկումէն տեղեակ չե՞ս...:

— Բայց այս անկումը ի՞նչ կարեւորութիւն ունի ձեզի համար...:

— Ի՞նչպէս թէ... Գրեթէ չորրորդը գնաց մինչեւ այսօր, իսկ վաղն ալ անորոշ է:

— Քիչ մը պակաս, քիչ մը աւելի...: Մովերը չեն ցամքիր...:

— Հէ՛, չէ՛... կործանումի ճամբան ենք եւ շուարած եմ... անգլիականն ալ իր գոյնը ցոյց տուաւ...:

— Կ'ուզէ՞ք որ խորհուրդ մը տամ, հարցուցի իրեն լրջօրէն:

Շատ լրջօրէն, այո՛:

Թախանձազին նայեցաւ ինծի: Զրի խորհուրդ մը: Լաւ՝ կը գործադրէ: Գէ՛՛ կը նետէ: Բան չի կորսնցներ:

Մէկ կողմ քաշուեցանք, անցորդները չնեղելու համար: Պաղտասար աղա ակնդէտ կը սպասէր ըսելիքիս:

— Անշուշտ իրաւունք ունիս, յարեցի սեւէ գրամի մը կայունութեան չվրտ-

տահելու: Կիններու կը նմանին դրամները...: Բոլորն ալ նո՛յն երգումը կ'ընեն, նո՛յն յանցանքը գործելու համար, ետքէն... ուչ կամ կանուխ: Անգլիական ոսկին որ դարերու պատմութիւն ունի, գրեթէ անրիժ պատմութիւն, այսօր ան ալ իր ընկերութիւններուն նման խոտմնադրութ գանուեցաւ: Վաղը ի՛նչքան պիտի իյնայ, ոչ ոք գիտէ: Ոչ ոք կրնայ գիտնալ: Առաջին քայլն է որ զժուար է... կիններու նման:

Խնդաց՝ բռնազրօսիկ, հաւանութիւն յայտնելու համար:

Շարունակեցի.

— Կարելի՞ է ուրեմն որ մէկը իր հարստութիւնը անգլիականին վստահ ալլելու: Իսկ Ֆրանսական դրամին անկումը չմոռցուելու չափ նոր է: Պատմութիւնը արդէն քանի մը անգամ արձանագրեց անոր դաւաճան ընթացքը: Պճնասէր եւ սիրուն աղջկան կեանք: Մնաց որ այսօր իսկ հինգ անգամ մնաս հասցուցած է իր սիրահարներուն... մինչեւ որ Փուանքարէ մը զինք կասեցուց իր անկումին մէջ:

«Ո՛ր դրամին ապաւինիլ:

«Տօյարը պիտի յիշես: Գիտեմ: Ամերիկայի հսկայ հարստութիւնը, իր խոշոր տարածութիւնը, բարեբերութիւնը, ձեզ կը գրաւեն, կը խաբեն: Անտասան բան չկայ արեւի տակ: Ո՛չ ալ յաւիտենական: Մնաց որ Միացեալ Նահանգներու տնտեսական տագնապը, այսօր, ամենէն վտանգաւորն է: Միլիոնաւոր անգործներ կան հոն: Սպառնալիքին, վտանգին ամենասարսափելին: Հազարաւոր դրամատուներ անանկացան վերջերս, ձեր ոսկեզօծ Ամերիկային ամբողջութեամբ դեզին մետաղին կրթընայ, օրին մէկը, իր կուսութիւնը փորձել...:

— Է՛...:

— Լրջօրէն: Կատակ չեմ ընէր: Կա՞յ սխալ մը ըսածներուս մէջ: Այո՛, անհերքելի ճշմարտութիւններ են ասոնք:

— Շարունակեցէ՛ք:

Եզրակացութեանս, մանաւանդ խորհուրդիս կը սպասէր Պաղտասար աղա: Եթէ՛ կարենայի իր որդնոտած հարստութիւնը փրկել:

Վերսկսայ:

— Եթէ Ամերիկայէն աւելի մօտակայ երկիրներու մասին խորհիլ ուզենք, Զուլիցերիան պիտի մատնանչէք, անկասկած: Իրաւ ալ զուլիցերիական թուղթը ամբողջութեամբ դեղին մետաղին կըրթնած է: Հոն դրամատանց ոսկիի մը թերքները կուշտ են: Բայց Զուլիցերիան ալ պզտիկ երկիր մըն է: Համաշխարհային տազնապէնէն չուտով կրնայ ազդուիլ: Եւ յետոյ, ապտակ մը Գրանտայէն, — օրին մէկը կրնայ պատահիլ, ո՛վ գիտէ, — աքացի մը՝ Գերմանիայէն, կամ խուժում մը Սեւ Շապիկաւորներէն, կրնայ ճակատագրական ըլլալ իրեն համար:

«Իսկ գերմանական դրամին վրայ չ'արժէր խօսիլ...: Շատ հին չէ այն օրը ուր մարքը իր թուղթին կամ տպագրութեան ծախսն իսկ չէր ներկայացներ: Ամէն պարագայի մէջ, այսօր անգամ, դերմանական դրամը աւագի վրայ է, երկիրը՝ անանկութեան առջեւ, պարտքերու տակ:

«Եւ հիւսիսային երկիրներն ալ որոնք թէեւ վերջին պատերազմին ճամանակցելու բախտը եւ խելքը ունեցան, ոսկիի դրութեան վերջ տուն, շատ չկայ, համաշխարհային տազնապէն ազդուած»:

— Բայց չեմ եզրակացներ, տակաւին...:

— Ուրեմն, առաջին եզրակացութիւն, — ըսի, — ամէն դրամ կրնայ իյնալ: Մէկը դիւրութեամբ, միւսը՝ թերեւս աւելի դանդաղօրէն կամ դժուարու-

թեամբ, բայց ո՛չ մէկ երկիր կրնայ վստահիլ թէ իր դրամը անսասան է ու անսասան ալ կրնայ մնալ միշտ, յաւիտեան: Դրամը կին է, այո՛, : Ո՛չ ոք կըրցած է անոր տէրը ըլլալ: Հիւկօի մը, Նաիոլէոնի մը նման մարդիկ անգամ կոտոշ զգացած են իրենց ճակատին վրայ...: Պատմութիւնը՝ իր օրինակներովը, կրնայ մեզի որոշ փորձառութիւն մը տալ:

— Իրա՞ւ է:

Ու շարունակեցի:

— Մեր դրամին անկումէն յետոյ շատեր խորհեցան անշարժ կալուածներ գնել, իրենց վտանգուած դրամը փրկելու համար: Տուներ՝ օրինակ: Բայց այս լուծումն ալ սխալ է: Վտանգաւոր է: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ այն վարձքը զոր պիտի գանձէք, թերեւս վաղը ոչինչ արժէ դրամին անկումովը: Միշտ վարձքի բարձրացում չէք կրնար ընել: Պայմանագրութիւնները տարեկան կ'ըլլան ընդհանրապէս: Մինչդեռ դրամը օրէ օր ժամէ ժամ իսկ, ահագին, հսկայական անկումներ կրնայ ունենալ: Այս մասին ալ փորձառութիւն ունինք: Պատմութիւնը ողջ ըլլայ: Ամենամօտիկ պատմութիւնը: Ռուսիին, քուրտներ, մարքը անձրեւի պէս արագօրէն վար ինկան: Ուրեմն, ձեր վարձակալներն ալ պիտի կրնան տալ ձեզի այնպիսի թուղթի կրտորներ որոնք բանի մը չպիտի ծառայեն:

«Պիտի ըսէք թէ անգամ մը տաղտապը անցած՝ վարձքերը արժէք կրնան ներկայացնել: Կամ՝ զոնէ, չէնքը պիտի մնայ: Մաս մը՝ կորսուելիք հարստութենէն: Այս ալ ուրիշ ինքնախարէութիւն մը: Եւ չա՛տ խոշոր տեսակէն: Անշարժ կալուածի վրայ հիմնուած հարստութիւնն ալ սնդիկի չափ սահուն է: Մի՛ զարմանաք, այո՛: Ա՛յնպէս է, այո՛:

Օրինա՞կ տամ: Ահա՛ Ռուսիան...: Համայնավարութիւնը...: Կ'աւելէ կը տանի, մէկ օրէն միւսը, ամենէն հսկայական հարստութիւնն անգամ: Բան չի գիմանար իրեն:

— Ուրե՞մն...:

Պաղտասար աղա Սըրմալեան անհամբեր կը սպասէր վերջակէտիս: Հանդոյցին քակումը դիտելու համար աչքերը չորս բացած էր: Յոռետես արտայայտութիւններս՝ այլազան հարստութեանց կեանքին վրայ, զինք աւելի կը դուզողացնէին: Իր հաղարաւոր ոսկիներուն նիհարնալը, թերեւս իսկ օրին մէկը փոշիանալը, զինք կը հետապնդէին, իր երեւակայութիւնը կը խաչէին: Կա՛մ ձեռքէս պէտք էր ազատուիլ, կա՛մ խորհուրդս, եղբակացութիւնս առնել ու մեկնիլ իսկոյն, չուտով: Շա՛տ չուտով:

Չմարած: Իր հարազատ անդլիականներուն, եզրպտականներուն բոլորովին չողիանալը տակաւին իր աչքերուն առջեւ չսլատկերացուցած...:

— Ուրե՞մն... քէ՛՛... եղբակացո՛ւր... ճա՛ր մը...:

Մտավախութիւն եւ տառապանք կային այս բառերուն տակ: Անիկա կը նմանէր այն յաճախորդին որ կը դիմէ, ճարահատ, փաստարանի մը՝ իր կորսուած դատին սղաչտպանութեանը համար, կամ բժշկի մը՝ իր քայքայուած առողջութիւնը վերստանալու յոյսով:

— Ճա՛ր մը...: Բայց շատ դիւրին է, եթէ խորհուրդիս ուզէք հետեւիլ:

— Մտիկ կ'ընեմ... ամէն ուշովս: Ըսի.

— Իր հարստութիւնը փրկելու ամենէն լաւ միջոցը զայն վայելելուն մէջ կը կայանայ...: Ռամիկ բառով՝ ամենէն ազահով ճարը իր դրամը ուտելուն մէջն է...:

— Մեռնիլը ամենէն լաւ է... պատասխանեց Պաղտասար աղա, շա՛տ լըրջօրէն, երբ խօսքս վերջացուցի:

ՍՏԵՓԱՆ ՇԱՀՊԱԶ

Աղեքսանդրիա